

Citation:

G.Th. Kempe, Levensbericht W.P.J. Pompe, in:
Jaarboek, 1968-1969, Amsterdam, pp. 263-270

WILLEM PETRUS JOSEPH POMPE
(10 maart 1893 — 26 juli 1968)

Herdenking van

WILLEM PETRUS JOSEPH POMPE

(10 maart 1893 — 26 juli 1968)

DOOR

G. TH. KEMPE

Willem Petrus Joseph Pompe werd op 10 maart 1893 te Utrecht geboren. Zijn vader stamde uit een ingezeten rooms-katholieke middenstandsfamilie en oefende het beroep uit van groothandelaar in granen. Zijn moeder — die hem overigens reeds ontviel toen hij nog zeer jong was — kwam uit het, eveneens Utrechtse, geslacht Brom. Terwijl de arbeid, waaraan zijn vader zich wijdde, bij de zoon reeds vroegtijdig de overtuiging post deed vatten, dat hij voor een loopbaan in de commercie weinig gaven bezat, kan de grote artistieke en wetenschappelijke belangstelling, waarvan Pompe reeds vroegtijdig blijk gaf wellicht in verband worden gebracht met wat hem van moeders kant was meegegeven.

Na de beëindiging van zijn gymnasiale opleiding liet Pompe zich in 1911 inschrijven als juridisch student aan de Utrechtse Universiteit, welke studie in 1914 voor zeer geruime tijd werd onderbroken door zijn oproeping in militaire dienst. Hij dankte er een levenslange vriendschap aan, maar verder waren deze jaren voor hem verloren tijd. Na zijn demobilisatie werd de universitaire arbeid krachtig voortgezet, en in 1921 afgesloten met het proefschrift: Beveiligingsmaatregelen naast Straffen, waarop hij in juli van dat jaar bij D. Simons cum laude promoveerde. Het knappe, maar wel wat doctrinaire, werkstuk (waarvoor Pompe in later jaren slechts een medelijdende glimlach over had) toonde één trek, die in zijn werk blijvend is gebleken: het was in hoge mate „bij de tijd”. De zogenaamde Psychopatenwetten waren in moeizame voorbereiding — vier jaar later zouden ze door de volksvertegenwoordiging worden aangenomen — en een, in dit geval zéér kritische, bezinning op de verhouding van straf en maatregel mocht dus alleszins nuttig heten.

De twee jaar advocatuur die volgden, eerst in Amsterdam, daarna in Deventer, bevredigden hem weinig, doch droegen er wel toe bij hem te doen inzien, dat het leven niet altijd zo „redelijk en zedelijk” kon worden geleefd als hijzelf het geboden achtte.

Het wel zeer vererende beroep, in 1923 op hem gedaan om op te treden als extraordinarius (van oktober 1926 af ordinarius) voor het

strafrecht, het strafprocesrecht en de criminologie aan de pas opgerichte Rooms-Katholieke Universiteit te Nijmegen, aanvaardde hij volgaarne, al tilde hij zeker niet licht aan de verantwoordelijkheid die hij hiermede op zich nam. Dertig jaar oud (en met een uiterlijk dat hem zonder moeite kon doen doorgaan voor een ouderejaars student!), zonder enige doceerervaring, verbonden aan een universiteit waar alles van de grond af moest worden opgebouwd, moet het de jonge hoogleraar wel eens bang te moede zijn geweest. De kameraadschappelijke sfeer en het gezamenlijk verrichte pionierswerk vormden daartegenover echter belangrijke stimulansen, die hij later dan ook vaak met dankbaarheid gedacht. Van veel tijd voor publicistisch werk kon in die jaren uiteraard geen sprake zijn. Met uitzondering van een gedegen preadvies over „De grondslagen van het strafrecht” voor de Vereniging tot het Bevorderen van de Beoefening der Wetenschap onder de Katholieken in Nederland, en een klein artikel over „Werkloosheid en criminaliteit”, dat hem een woedende reactie van de temperamentvolle Bonger op de hals haalde, verschijnen er in de jaren 1923-1928 dan ook geen wetenschappelijke bijdragen van zijn hand. Het zijn, wanneer men erop terugziet, duidelijk voorbereidingsjaren geweest voor wat hem wachtte, toen hij in 1928, tegen de voordracht van de faculteit in, te Utrecht werd benoemd tot opvolger van zijn leermeester Simons. Het was een terugkeer tot zijn geboortestad, waar hij daarna tot zijn dood woonachtig is gebleven, en waar hij gedurende 35 jaar, van 1928 tot 1963, zijn wetenschap heeft gediend.

In deze lange en eervolle diensttijd vallen duidelijk twee perioden te onderscheiden, de eerste van 1928 tot 1940, de tweede van 1945 tot zijn emeritaat in 1963, met daartussen het tijdvak, dat in vele opzichten voor hem (en waarlijk niet voor hem alleen) van zeer grote betekenis geweest is: de bezetting.

Wil men Pompe als man van wetenschap in één zin karakteriseren, dan kan die zin slechts luiden: hij was een pur sang *jurist*, in de allerbeste zin des woords. Misschien kan dit verbazing wekken bij hen, die weten dat deze zelfde man als zijn levenswerk beschouwde, *niet* zijn alom bekende en gewaardeerde „Handboek van het Nederlandse strafrecht”, maar het door hem in 1934 gestichte *Criminologisch* Instituut. Het zou echter onjuist zijn hier een tegenstelling te zien. Pompe noemt zich in een publikatie van 1941 een *jurist-criminoloog*, en deze kwalificatie geeft precies weer hoe hij de verhouding van de beide wetenschapsgebieden zag: te onderscheiden, niet te scheiden. Deze zeer persoonlijke opvatting, waarbij de criminologie eigenlijk onder het primaat van het strafrecht werd geplaatst, heeft enerzijds zijn juridische visies aanzienlijk verdiept en verrijkt, maar anderzijds ook aan zijn criminologie bepaalde beperkingen aangelegd, waardoor zijn (later zeer vruchtbare) contact met de sferen van psychologie en psychiatrie aanvankelijk slechts traag

tot ontwikkeling kwam, terwijl dat met de sfeer der sociologie (ik bedoel hier met name de moderne sociologie van ná 1945) eigenlijk weinig tot de ontwikkeling van zijn inzichten heeft bijgedragen. Dit laatste is te merkwaardiger, waar juist hij een vurig voorvechter was van de invoering der sociologie in de juridische propaedeuse. Dit neemt echter niet weg dat hij als stimulator van criminologische belangstelling onovertroffen was, vooral omdat hij zijn leerlingen en oud-leerlingen, met wie hij binnen het Criminologisch Instituut samenwerkte, een mate van zelfstandigheid toestond, die geheel overeenkwam met zijn opvatting omtrent de academische vrijheid als het hoogste goed dat de universiteit te verdedigen heeft.

Pompe's juridische denken — en dus ook in vele opzichten zijn denken over criminologische onderwerpen — was krachtig gebaseerd op een aantal fundamentele overtuigingen, waarvan ik hier slechts de belangrijkste even kan aanstippen: ieder strafrecht, dat de naam *recht* waardig wilde zijn, behoorde naar zijn mening te zijn geworteld in de functie van de straf als vergelding van schuld; zijn even korte als heldere omschrijving van de schuld als: het kunnen helpen dat men iets doet of nalaat, vooronderstelde daarnaast een mens, begiftigd met een vrije wil; de rechtsorde zag hij ingebed in een objectieve zedelijke orde, in het bestaan en de kenbaarheid van welke hij vast geloofde, zonder daarom te vervallen in speculatieve beschouwingen betreffende het natuurrecht; binnen de rechtsorde, als zijnde een door en voor de mens geschapen orde, dienden strafrechtelijk relevante handelingen voortdurend te worden getoetst aan het criterium, of ze konden dienen als redelijke middelen tot het verwezenlijken van redelijke doelen; in verband hiermede wees hij de analogische toepassing van rechtsvoorschriften niet af, mits deze binnen de zojuist genoemde grenzen der redelijkheid bleef; tenslotte achtte hij het strafrecht niet alleen, ja zelfs niet in de eerste plaats, noodzakelijk ter handhaving van de rechtsorde, maar vóór alles omdat in de door straf bekrachtigde verantwoordelijkstelling de mens ernstig werd genomen en geëerbiedigd; het was met name in dit verband dat Pompe zich bij herhaling met nadruk humanist noemde, en het was in *deze* zin dat hij de beroemde woorden van Simons: het strafrecht zal humaan zijn of het zal niet zijn, interpreteerde.

Aan de hier opgesomde principia is Pompe door zijn gehele leven heen trouw gebleven, doch men denke vooral niet, dat zijn gedachten hieromtrent in de loop der jaren nimmer veranderd zouden zijn. Drie factoren in het bijzonder hebben op zijn wetenschappelijk denken grote invloed uitgeoefend:

In de eerste plaats dient hier genoemd te worden zijn schepping: het Criminologisch Instituut, dat hem niet alleen gelegenheid gaf, doch tevens noodzaakte om zich bij voortdurend te bezinnen op de betekenis der strafrechtelijke grondbegrippen tegen de achtergrond der maatschappelijke werkelijkheid. Men zie slechts zijn fraaie voorwoord bij de eerste

publicatie, welke in de reeks van het Instituut werd uitgegeven, en waarin hij, in de vorm van de bekend geworden vergelijking van slot en sleutel, over de verhouding individu—samenleving, gezien in haar criminogene aspecten, dingen zegt welke pas jaren nadien in de sociologie van het afwijkend gedrag moeizaam zouden worden herontdekt.

Diepe wijzigingen in tal van zijn visies zijn verder veroorzaakt door de jaren van oorlog en bezetting, toen hij met machteloze verontwaardiging moest aanschouwen hoe een verfoeilijk samenstel van gereglementeerd onrecht zich als nieuwe orde aandiende. Zijn hartstochtelijk verzet tegen dit onrecht culmineerde in 1943 in het neerleggen van zijn ambt, wat meebracht dat hij tot mei 1945 het bestaan moest leiden van een opgejaagd onderduiker, gesignaleerd in het opsporingsregister, beroofd van huis, inboedel en bibliotheek, in voortdurende onzekerheid omtrent het lot van vrouw en kinderen. Toen Pompe na de bevrijding zijn taken hervatte was hij „a sadder and a wiser man”, in die zin, dat hij „la condition humaine” beter had leren kennen dan het hem in de betrekkelijk beschermende omstandigheden van vóór 1940 mogelijk was geweest. Dat hij desniettemin allerminst ontmoedigd of verbitterd was geworden bewees zijn opzienbarende, monumentale diesrede van maart 1947, over „Enige aspecten van het politieke strafrecht”, waarin hij de eisen van rechtvaardigheid en barmhartigheid tegen elkaar afwoog.

Als derde uiterst belangrijke katalysator van Pompe's wetenschappelijke ontwikkeling moge ik tenslotte memoreren zijn intensieve contact met zijn leerling-medewerker-collega- en vriend, de psychiater-jurist Baan. Reeds vóór de oorlog tot stand gekomen als uitvloeisel van een door laatstgenoemde ingeleverde scriptie, vol van geleerdheid, waar Pompe tot Baan's vreugdevolle verbazing in het minst niet van onder de indruk bleek te zijn geraakt, verdiepte dit contact na 1945, en vooral nadat in 1949, mede onder Pompe's krachtige stimulans, de Psychiatrische Observatiekliniek van het Gevangeniswezen tot stand was gekomen. Tal van juridisch en criminologisch belangrijke problemen van psychologisch-psychiatrisch karakter kwamen voor Pompe in een volkomen nieuw licht te staan.

Wanneer men, gedachtig aan deze drie belangrijke invloeden in zijn leven: het Instituut, de oorlog en zijn samenwerking met Baan, de ontwikkeling nagaat van zijn visies op de zojuist genoemde fundamentele uitgangspunten van zijn wetenschappelijk denken, dan is het resultaat verrassend.

De opvattingen van Pompe met betrekking tot vrije wil en toerekenbaarheid dragen vóór 1940 in hun scherp geformuleerde leerstelling duidelijk steeds een defensief element in zich mee. Hij wil de ongerepteheid van het strafrecht verdedigen tegen een gevaar, dat hem bijna bovenmatige zorg berokkent: psychiatrisering. Ieder ogenblik komt men dit woord in zijn oudere geschriften tegen. Groot is zijn vrees dat de psychiater „op de rechterstoel zal plaatsnemen”. Zelfs de criminoloog

deelt aanvankelijk nog in dit wantrouwen. Met instemming wordt in 1931 de toen, en ook later, door hem zeer bewonderde Chesterton geciteerd, die beweerde niet te weten wat hij erger vond: de criminaliteit of de criminologie. Het lijkt haast alsof Pompe in die tijd de rechter ziet als een voortdurend arglistig belaagde persona miserabilis. Hoe ver zijn wij hier nog verwijderd van de Pompe uit de 50-er jaren, op wie deze jammerklachten generlei indruk meer maakten, en die volkomen het bekende bon mot van 's Jacob onderschreef, dat niemand die daar niet op thuis hoorde de zetel des rechters zou kunnen innemen, tenzij de rechter zelf eerst uit deze zetel zou zijn opgestaan.

Dat de vrije (of als vrij onderstelde) wil niet alleen een zedelijke, maar ook een belangrijke psychologisch-psychiatrische realiteit is, en dat met name deze laatstgenoemde bepaalt wat de vrije mens met zijn vrijheid kan doen, is een overweging die in de oudere publikaties van Pompe niet of nauwelijks aan haar trekken komt. Pas ná 1945, als hij met vreugde ontdekt dat een moderne „psychopathologie de la liberté” (zoals Henry Ey haar noemde) zich intensief met de vrijheid als antropologisch probleem bezig houdt, differentieert zijn denken hierover aanzienlijk. De conceptie van de verminderde toerekenbaarheid, in een vroege publikatie nog nors en afwijzend terloops gememoreerd, wordt aanvaard en aangevuld met de gedachte van de relatieve toerekenbaarheid, naar mijn mening een der waardevolste bijdragen die Pompe tot het moderne strafrecht heeft geleverd.

Een zelfde verbreding en verdieping ondergaat zijn opvatting omtrent de vergelding. Aanvankelijk is de vergeldende straf voor hem een gegeven zaak, waarmede de gestrafte zelf maar iets moet doen. De opvatting van de misdadige mens als een totaal onmachtige, met wie, populair gezegd, vrijelijk mag worden rondgehanneet, was hem terecht een gruwel. Later echter, als hem duidelijk is geworden dat het zeer wel mogelijk is om gestraften, onder eerbiediging van hun menselijke waardigheid, hulp te verlenen indien zij deze behoeven, krijgt Pompe's vergeldingsconceptie steeds krachtiger positieve accenten, en wordt ze met toenemende overtuiging door hem als een levende werkelijkheid verdedigd.

Het primaat van de rechtsorde wordt door Pompe aanvankelijk zo sterk geaccentueerd, dat men soms zou kunnen denken dat zij, als ware dit vanzelfsprekend, de zedelijke orde in zich besluit. In 1929 wordt het misdadig gedrag gekwalificeerd als „in strijd met de rechtsorde, tevens — mede daardoor — met de zedelijke orde”! Na de oorlog is zijn kijk op de relatieve waarde van de rechtsorde als mensenwerk aanzienlijk verdiept, hetgeen b.v. duidelijk blijkt uit de grote bezorgdheid, waarmede hij in de reeds genoemde diesrede van 1947 waarschuwt tegen de enorme uitbreiding van de strafwetgeving, waartegen, naar hij dankbaar memoreert, Simons een leven lang gestreden had.

De redelijkheid in de wetsuitlegging is Pompe altijd zeer ter harte

gegaan, maar vóór 1940 hebben zijn inzichten daaromtrent nog een zekere theoretische inslag, hoe temperamentvol hij ook reeds in 1929 het bloedeloos gepeuter van de Duitse Begriffsjurisprudenz geselde. In zijn latere periode echter wordt zijn redelijkheidsbegrip steeds duidelijker betrokken op de maatschappelijke werkelijkheid, en krijgt het, ietwat gemeenzaam uitgedrukt, „handen en voeten”.

Nergens is de evolutie van Pompe's denken zo duidelijk en zo indrukwekkend gebleken als in zijn opvattingen omtrent de straf. Zeker, ook al in vroege publikaties wordt erkend dat de straf verbitterend, ja muti-lerend kan werken, b.v. als ze onevenredig zwaar is, als ze onder ver-nederende omstandigheden ten uitvoer wordt gelegd, e.d. Maar wanneer dat niet het geval is, dan kan de straf, waarin immers de misdadiger als volwaardig verantwoordelijke wordt erkend, verbetering brengen, en in de volle zin des woords een poena medicinalis zijn. De enorme proble-men, verbonden aan een zinvolle *executie* van de straf, kregen aan-vankelijk voor Pompe nog slechts geringe realiteit. Van scepsis met be-trekking tot het gevangeniswezen was vóór de oorlog bij hem nog niet of nauwelijks sprake. Die ontstaat pas wanneer hij na 1945, mede als uitvloeisel van zijn voorzitterschap van de Centrale Raad van Advies voor het Gevangeniswezen, de Psychopatenzorg en de Reclassering, intensief betrokken geraakt bij alle vraagstukken op het gebied van de voltrekking van straffen en maatregelen. Ze culmineert in zijn imponerende verwerping van de lange gevangenisstraf in 1957, waaraan vijf jaar eerder reeds een ontwerp tot wetswijziging was voorafgegaan, opgesteld door een onder zijn leiding staande commissie, en strekkende tot het openen van de mogelijkheid om reeds na het uitboeten van een derde van de werkelijke straftijd voorwaardelijke invrijheidstelling mo-gelijk te maken, in plaats van pas na twee derde deel, zoals op het ogenblik nog steeds de regeling luidt. Hoezeer hem deze materie ter harte ging weten zijn intimi, tegen wie hij tot in zijn laatste levensdagen zijn ergernis uitte dat nog steeds geen minister van justitie dit ontwerp had willen indienen. Ook zijn voorstel, in 1963 tezamen met Van Bemmelen gedaan, om aan de vier Duitse oorlogsmisdadigers gratie te verlenen, was onder meer gebaseerd op zijn verwerping van de levens-lange gevangenisstraf als onmenselijk.

Hadden vóór de oorlog Pompe's werkzaamheden zich nog in hoofd-zaak beperkt tot de universiteit, benevens tot tal van zaken waarvoor het rooms-katholieke volksdeel op hem een beroep deed, na 1945 zien wij hem uitgroeien, eerst tot een nationale figuur, dan tot een zeer ge-waardeerd vertegenwoordiger der Nederlandse strafrechtswetenschap ook op internationaal niveau. Eerbewijzen, waaronder twee eredoctoraten van Belgische universiteiten, gaven er blijk van, maar geen van deze heeft hem zoveel genoeg gedaan als zijn benoeming, in 1950, tot lid van deze Akademie. Slechts eenmaal heeft hij hier een voordracht

gehouden, welke niet gepubliceerd werd omdat hij, met zijn bijna overmatig strenge zelfkritiek, achteraf over dit werkstuk toch niet ten volle tevreden was. Belangrijk werk heeft hij echter in opdracht van de Akademie verricht door het schrijven van zijn in 1956 uitgegeven grote boek over de „Geschiedenis der Nederlandse Strafrechtswetenschap sinds de Codificatie-Beweging”, waarin zo bijzonder opvalt, niet alleen hoe knap hij de besproken auteurs evalueert op hun wetenschappelijke merites, maar ook hoe hij tevens het licht doet vallen op hun menselijk worstelen met de bijkans bovenmenselijke problemen waarmee iedere strafrechtswetenschap altijd opnieuw de strijd moet aanbinden.

Het laatste decennium van Pompe's leven is getekend geweest door diep leed. Reeds in 1957 hadden zich de eerste tekenen geopenbaard van een hart- en vaatlijden, maar de betekenis hiervan verdween in het niet toen hem in 1959 de slag trof van het volkomen onverwachte overlijden van zijn oudste zoon, de briljante, jonge volkenrechtsgeleerde, die bestemd leek om, zij het op een ander juridisch studieterrain, in de voetstappen zijns vaders te treden. Hij heeft het doorstaan, met de tanden op elkaar, in verhevigde concentratie op zijn werk, gesteund door zijn diepe geloof, maar vóór alles door haar, die hem het liefste was ter wereld: zijn vrouw. Toch was hij daarna niet meer dezelfde. Langzaam, doch voor wie hem kende duidelijk waarneembaar, begon psychische vermoeidheid zich te doen gelden. Hij was zich dit bewust, en het leek wel alsof hij als tegenwicht meer nog dan vóórdien het samenzijn en de samenspraak met anderen zocht. Ook toen zijn toestand al reden tot ernstige zorg gaf kon hij in een gesprek nog telkens weer verrassend opveren, vooral wanneer het onderwerp zijn belangstelling had.

In december 1967 trof hem de hersenbloeding, die hem tot invalide maakte, afhankelijk van en aangewezen op de liefdevolle zorg van zijn omgeving. Hoe dapper hij ook toen nog vocht om het leven, het is wel zeker dat die laatste maanden voor hem uiterst zwaar zijn geweest. Op vrijdag 26 juli zonk hij zacht en zonder pijn weg in de dood.

Zoekt men naar woorden waarmee men de mens Willem Pompe kort en scherp zou kunnen kenschetsen, dan vallen mij eigenlijk geen andere in dan deze twee: waarde en waardigheid. Zoals zijn wetenschap er een was van waarden en normen, gestructureerd in een zedelijke orde, waarvan de rechtsorde poogt een afspiegeling te zijn; zoals de medemens voor hem een broeder was, die ondanks alles en dwars door alles, waartoe hij wellicht in staat bleek, heen waardigheid behield; zo heeft hij zijn eigen leven, in geluk en ongeluk, in zijn openbare optreden zowel als in de intieme kring met familie en goede vrienden, steeds geleefd als een niet aflatend streven naar de realisatie van de waarden waarin hij geloofde, en van de waardigheid, die de mens gegeven is, tegelijk als mogelijkheid en als opdracht.

Over wat wij in Pompe hebben verloren zijn reeds vele en diep gevoelde woorden geschreven en gesproken. Ik wil daar slechts één uitspraak aan toevoegen, die een aantal jaren geleden, toen hij nog in de volle kracht van zijn werkzaam leven stond, gedaan werd door een hem zeer toegedaan oud-leerling: We zullen gek te kijken staan als die man er eens niet meer zal zijn. Dat was de schoonste hulde die ik ooit aan mijn leermeester en vriend heb horen brengen.